

Arhitekturo razujem skozi prizmo človeka, ki jo bo uporabljal

Intervju z Leno Krušec

Pogovarjali sta se Polona Filipič Gorenšek in Špela Kuhar

Lena Krušec (1976) je leta 2001 diplomirala na Fakulteti za arhitekturo. Od leta 2002 skupaj z možem Tomažem Krušcem vodi arhitekturno pisarno Arhitektura Krušec. Za svoje strokovno delo sta prejela že vrsto nagrad, med zadnjimi tudi Plečnikovo nagrado (2021), priznanje Piranesi (2021) in nominacijo za nagrado Miesa van der Roheja (za Tržnico Ptuj). Leta 2017 je skupaj z možem prejela tudi nagrado Prešernovega sklada za arhitekturna dela minulih dveh let. Projekti, ki jih snujejo v biroju Arhitektura Krušec, obsegajo raznolika merila, od oblikovanja javnih urbanih prostorov do projektiranja posameznih večjih in manjših javnih stavb ter večstanovanjskih in individualnih hiš. Pri snovanju arhitekture se osredotočajo na jasno izpovednost konceptualne zasnove ter inovativen izbor in obdelavo materialov, kar se zrcali v iskreni konstrukciji stavb. Pri oblikovanju javnih prostorov jih zanima raziskovanje novih prostorskih in socialnih odnosov med obstoječimi in novimi mestnimi strukturami. V ospredje vedno postavljajo človeka kot uporabnika in kot bistvo vsega, kar arhitekt počne. Tudi zato med drugim oblikujejo interierje. Za oblikovanje notranjih prostorov studia Pilates sta denimo prejela nagrado slovenski interier leta.

© Tone Stojko

»Pravzaprav ne verjamem v genialne spontane rešitve. V arhitekturi gre vedno za proces. In to proces trdega dela, v katerega je seveda vpletena ustvarjalnost.«

Te je poklic arhitektke »poklical«? Si o njem v mladosti veliko razmišljala? Te je vanj kdo usmeril?

Neposrednih usmeritev od bližnjih nisem imela, nihče v ožji družini ni arhitekt. Imamo pa veliko arhitektov v širšem sorodstvu. Pravzaprav sem že od osnovne šole dalje vedela, da bom šla študirat arhitekturo. Ta poklic me je vedno zanimal. Ni pa bilo nekoga, ki bi me vanj prav posebej usmeril ali mi razložil, kaj ta poklic pravzaprav obsega. Takrat sem obiskovala nekakšne tečaje risanja, bolj s ciljem, da bi se naučila te veščine. Če pogledam nazaj, sedaj ko vem, o čem govorim, pa lahko trdim, da me je vedno zanimal prostor. Samo da takrat nisem vedela, kaj to pomeni. Danes sem zelo vesela, da sem izbrala ta poklic, in tudi prepričana, da sem izbrala prav.

Se je, ko si bila otrok, zgodil trenutek, impulz, ki ti je vzbudil zanimanje za prostor, za arhitekturo?

Dodaten vpogled mi je morda ponudil predmet umetnostna zgodovina na Gimnaziji Bežigrad, ki ga je vodila prof. Narcisa Desković. Odstirala nam je lepote te discipline, ko smo hodili na izlete. Prvi izlet so bile Benetke. Pred tem sem bila velikokrat tam s starši, a jih nikoli nisem videla tako, kot sem jih takrat z njo. Potem smo šli še v Padovo, na Sicilijo, v Rim, na Dunaj, in tam sem začela odkrivati čarobnost notranjosti velikih zgradb iz naše zgodovine. Morda me je na neki način to še dodatno usmerilo v arhitekturo. Iz otroštva se res ne spomnim, da bi me kdo napeljal na to. Tudi moji starši so bili v čisto drugih strokah.

Kako pa je bilo v času študija? Arhitekturo danes sicer študira veliko žensk, a jih zelo malo ostane v projektivi. Se ti je zdelo, da je to področje tisto, ki te zanima?

Vedno me je zanimal proces snovanja in tudi gradnje arhitekture. In še danes zelo nerada delam projekte, če že vnaprej vem, da obstaja le malo možnosti, da bodo realizirani. V resnici se le redko zgodi, da delam nekaj, za kar vem, da ne bo izvedeno. Pravzaprav me zelo zanimata prav proces gradnje in končna reakcija uporabnika na našo zasnovo. Slednje se mi zdi mogoče še pomembnejše, saj arhitekturo mnogokrat razujem ravno skozi prizmo človeka, ki jo bo uporabljal.

V arhitekturi te torej zanimata konstruiranje in grajenje. Ko ženska profesionalno deluje v paru, je to po navadi bolj redko. Ženske so pogosto komunikatorke, povezovalke, ki skrbijo za vse ravni v procesu arhitekturnega snovanja.

Midva s Tomažem si vodenje projektov razdeliva. V biroju imamo vedno več projektov, ki tečejo vzporedno. Tisti, ki vodi projekt, torej vodi vso komunikacijo in ima nadzor nad projektom, to pomeni tudi nadzor na gradbišču. Vse ključne odločitve pa so vedno skupne. Mogoče je razlika med nama v tem, da na gradbiščih praviloma opravljava različni vlogi. Jaz sem »good guy«, Tomaž ravno nasprotno. In prav tukaj je mogoče ta razlika – da se sama nikoli ne prepriam (oziroma zelo zelo redko). Tudi če je debata zelo vroča, poskusim ohraniti mirno kri. Tudi ko dialog ni več konstruktiven, počakam ali poskušam umiriti strasti. V resnici se takšnih situacij lotevam drugače, čeprav imava s Tomažem isti cilj. Naj poudarim, verjamem v razlike med moškim in žensko, zelo nerada pa zadeve delim na moške ali ženske v arhitekturi, v svojem poklicnem delovanju; s Tomažem sva preprosto tim, ki vse dela skupaj.

Iskanje razlik tudi ni namen teh intervjujev. Zelo zanimivo pa je, da vedno znova ugotovljamo, da ima ženska določene ključne lastnosti, ki jih večina moških nima. Po večini želimo ženske povezovati, zgladiti konflikte in ne ustvarjati novih ali jih podžigati. Kar je tudi v poslovni komunikaciji zelo pomembno.

Morda res več komunikacije opravim jaz, ampak bolj zato, ker sem več v biroju, ne zato, ker naj bi bila kot ženska sposobna boljše komunikacije z naročnikom. Tudi vse strokovne odločitve so vedno sprejete v dialogu. Seveda se spreva, seveda je debata, kako bi rekla, včasih tudi vroča (*smeh*). A vedno se poskusiva nekako uskladiti in se z odločitvijo oba strinjati.

Kako pa delujeta znotraj širše skupine sodelavcev v biroju? Se vidva odločata, načrtujeta ključne zadeve in potem v to vključita sodelavce?

Ne, absolutno so sodelavci del procesa snovanja že od samega začetka. Midva se morda vnaprej odločiva o ključnih konceptualnih potezah. Sodelavci pa so nepogrešljiv del tima in brez njih naše arhitekture ne bi bilo. In vsak projekt je treba razumeti kot rezultat skupnega dela celotnega biroja. Od vsakega sodelavca pričakujemo, da razmišlja o arhitekturi, kar pomeni, da želiva, da bistveno prispeva k zasnovi projekta.

Oba s Tomažem sta izredno močna človeka. Očitno se to zrcali tudi v delovanju vajinega biroja, oba sta v snovanju vajine arhitekture zelo prisotna. Partnerja sta tudi v zasebnem življenju. Kako občutiš to stalno prisotnost, povezanost?

To se seveda vedno lahko sliši zelo romantično, a je tudi izjemno težko. Nekako se naučiš živeti na ta način. Seveda midva nimava ločenega delovnika in prostega časa, vse je prepleteno. In seveda, znana fraza »ne nosi dela domov« se pri nama ne obnese. Tudi doma se pogovarjava o projektih, obračava stvari in razmišljava; seveda ni lahko, a sva se naučila na ta način živeti skupaj, in ne predstavljam si drugačnega sobivanja. Včasih je seveda naporno, in ko se doma pogovarjava o delu v biroju, že oba otroka vesta, za kateri projekt gre in kdaj bo debata privedla v konflikt (*smeh*). A tako pač je, to je del našega družinskega življenja. Sploh si ne predstavljam, da bi živela z nekom, ki ne bi enako strastno razmišljal o arhitekturi. Lahko se zgodi, da v nedeljo popoldne načnem neko temo in Tomaž reče – a veš, da ravno sedaj razmišljam o tem.

Je pri tebi arhitektura nekakšno lepilo, ki združuje delo, partnerstvo in morda tudi hobije? Povezovalce med arhitekturo in družino pa si najverjetneje po večini prav ti?

Da, absolutno.

Kaj pa meniš o ustvarjalnosti v arhitekturi? Sploh v primerjavi s časom, ko je imela arhitektura v družbi drugačno mesto ...

Pravzaprav ne verjamem v genialne spontane rešitve. V arhitekturi gre vedno za proces. In to proces trdega dela, v katerega je seveda vpletena ustvarjalnost. V tem procesu je ogromno preverjanja, spreminjanja, prilagajanja in predvsem veliko razmišljanja in študiranja. Večen študij in raziskovanje sta podlaga za kakršnokoli udeleževanje v naši stroki. In to je ustvarjalnost, ki je pri nas vedno del procesa snovanja arhitekture. Prisotna je pri vsakem pro-

jektu. Ne občutim, da bi je bilo zdaj manj kot nekoč. Morda je bolj vprašanje, kako se projekta lotiš. V času, ko delaš več natečajnih projektov, se zdi, da si v resnici bolj ustvarjalen. Natečaji so instrument, kjer lahko bolj izraziš svojstveno ustvarjalnost, ali še bolje, izraziš svoj pogled na stroko. Sem pristaš tega, da bi se morali v biroju vseskozi udeleževati na natečajih. Seveda je to s finančnega vidika nemogoče. Ampak to vidim kot vlaganje v razvoj. V procesu natečaja se ogromno naučiš, ogromno stvari preveriš. Prideš do novih spoznanj, novih rešitev. Zato upam, da bomo ta model natečaja ohranili.

Kako doživljaš aktualno dogajanje v zvezi z obstankom natečajev?

Natečaje moramo ohraniti, saj je to edini ustrezen, transparenten in demokratičen način iskanja najboljših strokovnih rešitev za specifične probleme v prostoru. Treba je narediti vse za to, da se natečaji ohranijo. Mi smo večino večjih projektov dobili prav z zmago na natečajih. Manjši projekti so tisti, ki jih dobiš na podlagi referenc, prek poznanstev ali naključno.

Ali je lahko natečaj tudi odraz oziroma kazalnik družbene angažiranosti arhitekture? Na natečaju so namreč rešitve lahko kar najbolj sodobne, raznovrstne in morda tudi provokativne. Vsi, ki sodelujejo na natečajih, skrbijo, da kultura arhitekture ostaja na visoki ravni. Če se natečaj ukine, se bo to vsekakor dolgoročno poznalo na kakovosti arhitekturne produkcije.

Natečaji so vsekakor kazalnik razvitosti družbe. Zelo razvit sistem natečajev pozna skoraj celotna zahodna Evropa. Poglejte na primer Švico, Avstrijo ali Nemčijo. Tudi naš biro je sodeloval na natečajih v Švici, tri stanovanjske soseske pa smo ravno na podlagi zmage na natečaju izvedli v Bratislavi in Pragi. Če ni natečajev, ostaja kot merilo le še najnižja cena, kar pa seveda ne vodi v strokovni napredek. Tudi izbor na podlagi kvantitativnih referenc ni pravi nadomestek natečajev, saj praviloma ne obstaja strokovna komisija, ki bi preverila kakovost teh referenc. Če je nekdo naredil toliko in toliko kvadratnih metrov stanovanj, to še ne pomeni, da bo dobro rešil konkreten projekt v točno določenem prostoru. Obstaja pa še en vidik tega problema: da so v primeru izbora na podlagi referenc povsem izločeni manjši, mladi biroji, ki so lahko mnogo bolj kreativni kot večji in starejši biroji.

Kaj pa je pravzaprav vloga arhitekture v družbi danes? Kaj ustvarja vez med prostorom in družbo?

Arhitektura je predvsem socialna disciplina. V svojem bistvu je v prvi vrsti namenjena človeku, in skozi to ureja socialna razmerja v družbenem in fizičnem prostoru. Arhitektura ima možnost vplivati na odnose med ljudmi v prostoru. In ravno zdaj, ko smo priča naravnim katastrofam, kot je epidemija covid, ali ko vsak dan spremljamo, kako na svet okoli nas vplivajo podnebne spremembe, postaja jasno, kako pomemben element preživetja je ravno kakovosten prostor, v katerem živimo. Menim, da je ravno arhitektura ena ključnih disciplin, ki lahko bistveno prispeva k reševanju ekoloških izzivov našega časa.

Čeprav se zdi, da arhitektura kljub vsem omenjenim izzivom ravno sedaj postaja čedalje bolj generična ... Če pogledamo zadnje slovenske natečaje, opazimo nekakšno generičnost rešitev. Kje se v arhitekturi zrcali ta specifičnost, o kateri ves čas govorimo, na primer trajnost?

Generičnost, o kateri govorite, se po mojem mnenju ne opazi pri natečajih, ampak predvsem v grajeni arhitekturi. Če se vozite po slovenskem podeželju, lahko opazite, da je že vsaka bela kocka z ravno streho razumljena kot sodobna arhitektura, četudi nima ničesar, kar bi jo povezovalo s prostorom, v katerem stoji. Problem, o katerem govorim, je enak že desetletja, le da se od časa do časa spremeni oblika, ki je v določenem obdobju razumljena kot »moderna«. Zelo redki so projekti, ki skušajo kritično odgovoriti na vprašanja specifičnega prostora, družbenih razmerij, materialov in drugih elementov, ki oblikujejo značilnosti lokacije. Je pa seveda uresničenje takšne naloge izjemno težko, tudi zato, ker lahko takšen pristop v javnosti sproži različne odzive. Še posebej če gre za javni projekt. Pravkar smo imeli izkušnjo z oblikovanjem trga, in sicer s tržnico na Ptujju. Šlo je za mestni prostor, ki je bil prej zavržen, stisnjen med oporni zid ceste in požarno steno sosednje stavbe. Prostor, ki je bil namenjen prometni cesti in parkirišču. Naš projekt je korenito posegel v lokacijo, ji povsem spremenil program, spremenil

Angkor Vat (Kambodža)

© Tomaž Krušec

Pogled s Sigirije (Šrilanka)

družbena razmerja v prostoru, preusmeril do tedaj običajne poti uporabnikov, iz prostora odstranil promet in parkirišča. Si predstavljate, kakšen šok je to za meščane? Ljudje se navadijo na podobo prostora in zato težko sprejmejo nekaj novega, nekaj, česar še nikjer prej niso videli. To je v naravi ljudi.

Ali po vseh krizah, ki so se zgodile – okoljskih, finančnih, družbenih – danes drugače gledate na arhitekturo, razmišljate o njej? Je bil pred tem večji poudarek na podobi, izrazu arhitekture, danes pa je bolj v ospredju vsebina, proces?

Formalna podoba arhitekture me ni nikoli zanimala. Oblika je bila zame vedno nekaj, kar je posledica vsebine. Evolucijo tega odnosa vidim predvsem v poudarjanju odgovornosti, ki jo ima arhitekt do prostora in okolja. Stavbe, ki jih gradimo danes, nas bodo večinoma preživele. Naša arhitektura bo v prostoru obstajala bistveno dlje kot mi sami. Zavedati se moramo, da bodo naše stvaritve zaznamovale fizični prostor, tudi ko nas ne bo več tukaj. To zavedanje večja odgovornost, ki jo imajo arhitekti do prostora, v katerem delajo. Vprašanje gradnje danes je tudi vprašanje, kako bo gradnja dolgoročno vplivala na naše okolje.

In kaj vam poleg dela, ki je tudi vaš hobi in ljubezen, daje življenjsko energijo, kako ohranjate osebno ravnovesje?

Delo te seveda napolni, sploh takrat, ko dobiš potrditev, da si nekaj naredil prav, ko si sam zadovoljen in je zadovoljen tudi tisti, ki bo s tvojo stvaritvijo živel. To je nedvomno zadoščenje in svojevrstno veselje. Poleg tega mi baterije napolni tudi šport, tek. Ko tečem, se res odklopim, meditiram, med tekom tudi velikokrat rešim kakšne dileme. Rešujem stvari, a se tega pravzaprav sploh ne zavedam. V resnici težko ločim prosti in delovni čas – oziroma ju ne ločujem. Tudi potovanja imam zelo rada. Z družino skušamo čim več potovati; kolikor pač zmoremo. Na potovanjih se, ko opazujemo svet arhitekture, na neki način tudi izobražujemo. In to mi je v veliko veselje.

Vaše življenje je dejansko večino časa obarvano z arhitekturo. Vsemu navkljub pa ste tudi mama dvema fantoma. Kako vam uspe vsak dan znova sestaviti vse dele te izjemno kompleksne sestavljanke?

V veliko pomoč so mi starši, ki živijo v Ljubljani. Brez njih najverjetneje ne bi zmogla vsega, kar počnem, kar počneva. Skoraj vedno so mi v oporo in na razpolago. Zato je seveda bistveno lažje usklajevati profesionalno in družinsko življenje. Za žensko je materinstvo oziroma obdobje, ko je otrok majhen, zelo naporno. Nikakor ni lahko, ogromno je odrekanj in prilagajanj. Mislim pa, da imamo ženske sposobnost, da delamo več stvari hkrati, da mislimo več stvari naenkrat, česar moški res ne zmorejo. In tako nam to uspe.

Ta moč izvira tudi iz tega, kar počnete, kajne? Tudi otroka so vzgojena v duhu arhitekture in je to hočeš nočeš tudi njun način življenja.

Res je, komaj čakata, da gremo na potovanje, in ni jima težko v nedeljo iti na izlet in si zraven ogledati še kakšno hišo.

Danes je na Fakulteti za arhitekturo več deklet kot fantov. Če bi imeli hčerko, kaj bi ji odgovorili, če bi vas vprašala za nasvet, ali naj študira arhitekturo?

Če bi jo to zanimalo, če bi pokazala entuziazem, bi jo seveda podprla. Sploh če bi bila človek, ki je pripravljen trdo delati. To je res pomembno. V arhitekturi ni prostora za lenuhe. Pravzaprav moraš biti pripravljen delati od jutra do večera. Jaz si nisem nikoli predstavljala, da bom kot arhitektka toliko delala. Zdaj pa si ne predstavljam, da bi delala manj. Težko verjamem, da bi z manj dela lahko dosegli, kar smo dosegli. Gre za proces, ki ga ne moreš skrajšati. Najbolj zanimivo pa je, da ob vsem tem delu še izjemno uživam.

Že od nekdaj ste ambiciozni. Verjetno tudi »pridni«, to je ta slovenska beseda, ki nima prevoda (smeh) ...

Da, entuziast sem od nekdaj. Vedno so me stvari zanimale in sem jih poskušala raziskati oziroma se vanje poglobiti.

Morda je velika težava tudi vrednotenje naših intelektualnih storitev, kar je pri nas še vedno neurejeno. Marsikdo si raje želi službo z osemurnim delovnikom, za katero dobi plačilo vsak mesec. V projektivi tega velikokrat ni.

Tudi takšne službe obstajajo znotraj arhitekture. Na občini ali na kakšnem ministrstvu lahko veliko narediš za dobro arhitekturo in »pameten« urbanizem. Ravno to je problem naše javne uprave; velikokrat tam delajo strokovnjaki, ki niso arhitekti in se zato premalo zavedajo, kako pomemben je lahko njihov prispevek k širši kakovosti našega skupnega prostora.

Imate morda kakšen dnevni ritual? Kaj v povezavi z otrokoma?

Morda sprehodite psa?

V resnici ne. Prilagam se otrokoma glede na njune dejavnosti. Zelo redko sem doma ob štirih. Včasih pridem domov tudi pozno zvečer. Če pa vem, da me otroka potrebujeta, se prilagodim in pridem prej. Vse poteka sproti. Tudi midva s Tomažem nimava razdeljenih vlog, da bi denimo on vozil otroka, jaz kuhala ... O vsem se dogovarjamo sproti, tudi o tem, kdo bo na sprehod peljal psa (*smeh*).

Fleksibilnost je torej osnova, da vse deluje. Kdo pa je tisti, ki vzdržuje organizacijo, ki seveda kljub fleksibilnosti mora biti nekje v ozadju?

Jaz.

Je bilo za vas kot žensko največji izziv usklajevanje med starševstvom in delom ali ohranjanje pozicije znotraj stroke v začetnem obdobju starševstva, morda ohranjanje partnerskih odnosov?

Kot rečeno, na svoje življenje zelo nerada gledam skozi prizmo ločevanja na moško in žensko vlogo. Bolj gre za stvar interesa, sposobnosti posameznika, ne glede na to, ali je moški ali ženska. Ravno zaradi tega tudi nikoli nisem zaznala, da bi take razlike nastale.

Ste kot ženska v arhitekturi morda opazili, da ste na katerem od področij, ki se jih dotaknete znotraj arhitekturnega ustvarjanja (marketing, pravo, finance, zakonodaja), premalo samozavestni?

Včasih, na začetku, mi je manjkalo tehničnega znanja. Ampak to pridobiš, če ne prej, na gradbiščih. Vsakdo ima kaj, kar mu bolj ali manj leži, ne glede na to, ali je moški ali ženska.

Kako ste doživljali prehode med različnimi obdobji svojega ukvarjanja z arhitekturo? Kako je bilo biti študentka arhitekture, delovati kot mlada arhitektka, kako je zdaj, ko vodite enega izmed vrhunskih slovenskih arhitekturnih birojev?

To je res proces. Ko zmagaš na prvem natečaju, sta to res neizmerna sreča in veselje. In ko začneš projektirati, »na prazen list«, pravzaprav ne veš veliko in se sproti učiš. Tako pride do prve realizacije. Če sedaj pogledam nazaj, bi verjetno marsikaj sprojektirala drugače. V resnici pa je bila tista prva stavba močna in ambiciozna. Mogoče sem si takrat upala celo več, kot si upam danes. Kakorkoli, mogoče sem še malce premlada, da bi lahko delala inventuro za nazaj, pa vendar se mi zdi, da je bilo vse, kar me je pripeljalo do današnjih dni, nekako prav. Četudi se moraš učiti na lastnih napakah, sem zadovoljna, da mi nikoli ni bilo treba odstopiti od strokovnih vrednot, o katerih smo se pogovarjale prej in ki jih zagovarjam že vse od začetka.